

Оксана Романенко,

професор, професор кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ

romanenkoks@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Researcher ID: ABA-2150-2020

Oksana Romanenko

Dr. in Psychology, Professor, Professor of

the Department of Juridical Psychology

National Academy of Internal Affairs

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ,

Солом'янська площа, 1. м. Київ,

03035, Україна

National Academy of Internal Affairs,

Solomyanska sq., 1, Kyiv,

03035, Ukraine

ПРИНЦИПИ КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

PRINCIPLES OF REMEDIAL EDUCATION OF CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY IN THE CONTEXT OF REFORMING SPECIAL EDUCATION

Анотація. Метою статті є визначення основних принципів корекційного навчання дітей з церебральним паралічем та шляхів їхньої реалізації в умовах реформування спеціальної освіти. **Методи дослідження:** аналіз, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень в галузі навчання та розвитку дітей з церебральним паралічем. **Результати.** Обґрунтовано, що корекційна спрямованість навчання дітей з церебральним паралічем має ґрунтуватися на розумінні мікрогенезу їх психічної діяльності. На основі узагальнення психолого-педагогічних концепцій взаємозв'язку навчання та розвитку дітей з особливими потребами, а також аналізу прикладних розробок визначено основні принципи корекційного навчання дітей з церебральним паралічем: принцип модернізації освіти дітей з особливими потребами; діагностичний принцип; генетичний принцип; прогностичний принцип; системно-синергетичний принцип; принцип особистісного підходу; діяльнісний принцип. Розкрито зміст кожного з цих принципів та шляхи його реалізації в освітньому процесі. Обґрунтовано необхідність впровадження в систему освіти дітей з церебральним паралічем елементів розвивального навчання. Окреслено основні чинники, що обумовлюють необхідність реформування системи освіти для дітей з церебральним паралічем, а також оновлення принципів та методів корекційного навчання: запровадження інклюзії, визначення її переваг та

недоліків стосовно даної категорії дітей; потреба у підвищенні кваліфікованості фахівців, їхньої методичної та науково-практичної компетентності; зміна статусу спеціальних закладів освіти; застосування дистанційної форми навчання у зв'язку з протиепідемічними заходами та введенням воєнного стану в Україні. **Висновки.** Обґрунтовано, що реформування системи спеціальної освіти дітей з церебральним паралічем має охоплювати її змістові, методичні та організаційні аспекти, ґрунтуватися на оновленні та модифікації основних корекційних принципів та освітніх програм, з визначенням шляхів їх реалізації в сучасних умовах навчання, соціалізації, життєдіяльності.

Ключові слова: діти з церебральним паралічем; реформування спеціальної освіти; принципи корекційного навчання.

Abstract. The purpose of the article is to determine the basic principles of corrective education for children with cerebral palsy and the ways of their implementation in the context of reforming special education. **Research methods:** analysis, generalization and systematization of the results of scientific research in the field of education and development of children with cerebral palsy. **The results.** It is substantiated that the corrective focus of education of children with cerebral palsy should be based on understanding the microgenesis of their mental activity. Based on the generalization of psychological and pedagogical concepts of the relationship between learning and development of children with special needs, as well as the analysis of applied developments, the main principles of corrective education of children with cerebral palsy were determined: the principle of modernization of education of children with special needs; diagnostic principle; genetic principle; prognostic principle; system-synergistic principle; the principle of a personal approach; operating principle. The content of each of these principles and the ways of its implementation in the educational process are revealed. The need to introduce elements of developmental education into the education system of children with cerebral palsy is substantiated. The main factors determining the necessity of reforming the education system for children with cerebral palsy, as well as updating the principles and methods of remedial education are outlined: the introduction of inclusion, determination of its advantages and disadvantages in relation to this category of children; the need to improve the qualifications of specialists, their methodical and scientific-practical competence; changing the status of special educational institutions; the use of distance education in connection with anti-epidemic measures and the introduction of martial law in Ukraine. **Conclusions.** It is substantiated that the reform of the system of special education of children with cerebral palsy should cover its content, methodical and organizational aspects, be based on the updating and modification of the main correctional principles and educational programs, with the determination of ways of their implementation in modern conditions of learning, socialization, and life activities.

Key words: children with cerebral palsy; reforming special education; principles of remedial education.

Актуальність дослідження. Євроінтеграційні процеси в Україні передбачають розширення можливостей для здобуття освіти та професійної самореалізації всіх без винятку громадян. У зв'язку з цим актуалізується проблема стимулювання пізнавальної активності дітей з особливими освітніми потребами. Поміж них однією з найбільш вразливих категорій є діти з церебральним паралічем, внаслідок органічно обумовленої специфіки формування вищих психічних функцій та вираженої тенденції до інвалідизації, що ускладнює освітній процес. Попри розробку пріоритетних

напрямів корекційного навчання цієї категорії дітей, багато питань залишається відкритими для подальших практичних розробок. Це обумовлено сучасним замовленням суспільства та має бути реалізовано через загальну інтенсифікацію психолого-педагогічних досліджень у руслі проблеми «навчання й розвиток».

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу корекційного навчання становлять психолого-педагогічні концепції взаємозв'язку навчання та розвитку дітей з особливими потребами (І. Бех, В. Бондар, В. Засенко, С. Максименко, Г. Мерсіянова, Л. Прохоренко, Т. Сак, В. Синьов, О. Хохліна, М. Ярмаченко та ін.), а також прикладні розробки щодо різноаспектних напрямів психокорекції при ДЦП, представлені в роботах вітчизняних науковців (Т. Ілляшенко, І. Омельченко, О. Романенко, Л. Ханзерук, О. Чеботарьова, А. Шевцов та ін.). Аналіз результатів досліджень засвідчує, що корекційна спрямованість навчання дітей з церебральним паралічем має ґрунтуватися на розумінні мікрогенезу їх психічної діяльності, специфіки розвитку в них сенсорно-перцептивних і мислительних операцій, а також суттєвих змін психіки від дошкільного до молодшого шкільного віку. Саме в цьому віці відбувається формування новоутворень, які мають вирішальне значення в навчальній діяльності: здатності до внутрішнього планування дій, продуктивного мислення, становлення способів дії та оперативних схем мислення. Розвиток цих новоутворень у молодшого школяра супроводжується перебудовою його особистості, що виявляється у змінах навчальної мотивації, усвідомленні власних можливостей, підвищенні самокритичності, оволодінні способами організації навчальної діяльності.

Складнощі формування готовності до шкільного навчання у дітей з церебральним паралічем обумовлюють необхідність психологічного супроводу, який має бути специфічним як за цільовою направленістю, так і за організацією процесу. Специфіка порушень при ДЦП, що залежить від важкості та локалізації уражень головного мозку, спричинює уповільнений темп дозрівання кіркових структур. Великий вплив має також обмеження

обсягу знань і уявлень про навколишній світ, дефіцитарність предметно-практичної діяльності та соціальних взаємин.

Узагальнення та систематизація наукових розробок дає змогу виокремити низку основних положень, які визначають спрямованість корекційного навчання дітей з церебральним паралічем. Передусім це обумовлює необхідність визначення принципів, на яких ґрунтується освітній процес.

Метою даної статті є визначення основних принципів корекційного навчання дітей з церебральним паралічем та шляхів їхньої реалізації в умовах реформування спеціальної освіти.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація результатів наукових досліджень в галузі навчання та розвитку дітей з церебральним паралічем.

Результати дослідження. Першим положенням є принцип модернізації освіти осіб із особливими потребами відповідно до реалій сучасного життя. В умовах реформування спеціальної освіти актуалізується потреба в удосконаленні інклюзивної системи навчання, діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, дошкільної і переддошкільної ланок освіти дітей з особливими потребами, кадрового забезпечення галузі. Впровадження інклюзії засвідчило потребу у підвищенні кваліфікованості фахівців, їх недостатній рівень орієнтування у методичних та змістових засадах функціонування цього процесу. Це обумовлює необхідність створення цілісної системи організаційно-методичного та психолого-педагогічного забезпечення освіти дітей з особливими потребами орієнтовно до науково обґрунтованих концепцій і програм навчання, створення міждисциплінарного проєктування нових моделей змісту освіти, удосконалення системи підготовки кваліфікованих спеціалістів у роботі з такими дітьми, розробці ефективних форм психолого-педагогічного супроводу. Окремою проблемою, що потребує розв'язання, є зміна статусу спеціальних закладів освіти, в тому числі шкіл-інтернатів, (Засенко, Прохоренко, 2020; Засенко, 2016; Zasenکو & Prokhorenko, 2018).

В умовах протиепідемічних заходів та запровадження воєнного стану в Україні актуальною проблемою є розробка програм дистанційного навчання осіб з особливими потребами. Цей формат ускладнює будь-який освітній процес, а для дітей з церебральним паралічем, які потребують безпосереднього контакту з педагогом, може звести нанівець ефективність корекційних впливів. Це потребує модифікації індивідуальних програм педагогічної корекції під дистанційний формат.

Другим принципом корекційного навчання є діагностичний. Єдність діагностики й корекції відображає цілісність освітнього процесу та є загальним для всіх видів корекційної роботи. Діагностика та корекція здійснюються на всіх етапах психолого-педагогічного супроводу дитини в освітньому закладі, тому корекційні засоби одночасно виступають у якості діагностичних. Поглиблена діагностика має бути сконцентрована на глибинних витоках відхилень психічного розвитку, а не на зовнішніх проявах цих відхилень, що вимагає врахування складної ієрархії відношень між симптомами та їх причинами, розуміння структури дефекту при ДЦП та визначення на цій основі мішеней корекційного впливу. Специфіка стійких новоутворень, які є чинниками подальшого психічного розвитку, полягає в тому, що вони мають характеризуватися не через їх стабільні функції, а через породжені ними різноманітні функціональні зміни та визначенні на цій основі компенсаторних механізмів. Це створює можливості досягнення стійкої структури на основі заміни ушкоджених функцій відносно збереженими.

Діагностика психічного розвитку дитини у зв'язку з динамікою її навчальних досягнень має носити моніторинговий характер. Йдеться не лише про так звану «вхідну» діагностику, а й про постійне відстеження мікрогенезу психічного розвитку у дітей з церебральним паралічем. Враховуючи різноманітність форм ДЦП, наявність комбінованих порушень різних аналізаторів, урахування координуючої ролі рухового аналізатора в забезпеченні різних функцій, фахівці, які працюють з цією категорією дітей, мають володіти навичками діагностичної роботи у процесі корекційного навчання, яке за своєю суттю є спеціально

організованим педагогічним експериментом. Саме це дасть змогу відслідковувати найменші зрушення в пізнавальній діяльності дитини та їхній вплив на досягнення в навчальній діяльності.

Діагностичний принцип має важливе значення при організації корекційної роботи, оскільки наголошує на необхідності визначення міри пластичності психічної функції, яка підлягає корекції, з розкриттям ролі відносно жорстких та гнучких її складників, що виступають в якості компенсаторних механізмів.

Психодіагностична робота має проводитися за такими напрямками:

1) проведення психодіагностичного обстеження дитини з метою встановлення її рівня психічного розвитку та індивідуально-психологічних особливостей;

2) визначення об'єктивного потенціалу розвитку дитини (за даними психолого-медико-педагогічної консультації), зокрема, можливості оволодіння нею освітнім стандартом у передбачений термін;

3) діагностика психологічної готовності дитини до навчання;

4) розроблення для кожної дитини індивідуальної програми корекційно-реабілітаційної допомоги;

5) встановлення взаємодії з батьками щодо надання допомоги дитині у процесі навчання;

6) розроблення системи рекомендацій для педагогів щодо організації навчального середовища та побутових умов для дитини з особливими потребами, вибору навчальних програм, а також особливостей використання індивідуального та диференційованого підходу в навчально-виховному процесі;

7) моніторинг динаміки навчальної та соціально-психологічної адаптації дитини з психофізичними порушеннями в навчальному середовищі, перебігу її психічного та особистісного розвитку.

Третім принципом корекційного навчання є генетичний, що передбачає орієнтацію корекційного навчання на послідовність вікових стадій

онтогенетического розвитку, певний тип структури особистості й діяльності, що визначають свідомість дитини, її взаємини з середовищем, весь хід розвитку в даний період. Оцінка відповідності рівня розвитку дитини віковій нормі та формулювання мети корекції ґрунтується на враховуванні таких основних характеристик: сформованості провідної діяльності дитини, наявності психологічних новоутворень на даному віковому етапі, особливостей соціальної ситуації розвитку. Стосовно дітей з церебральним паралічем важливою категорією є поняття «індивідуальна норма», що дозволяє намітити в межах вікової норми розвитку програму оптимізації розвитку для кожної конкретної дитини з урахуванням її індивідуальних можливостей.

Стосовно дітей з церебральним паралічем, які характеризуються ускладненою ситуацією психосоціального розвитку, особливо актуально звучать слова Л. Виготського про те, що навчання має йти попереду розвитку та вести його за собою. Це передбачає орієнтацію навчального процесу на потенційні можливості дитини, тобто зону її найближчого розвитку.

Реалізація генетичного принципу обумовлює необхідність впровадження елементів розвивального навчання в систему освіти цих дітей. Попри десятки років функціонування системи розвивального навчання з початку її заснування Д. Ельконіним та В. Давидовим, вона залишається відкритою для подальших експериментальних розробок. Необхідною умовою проявів мікрогенетичного ефекту є пізнавальна активність суб'єкта, розвиток якої можливий лише шляхом включення його в ситуацію самостійного пошуку нового знання, що лежить в основі розвивального навчання. За своєю суттю розвивальне навчання є проблемним. Зокрема, це стосується вивчення можливостей його застосування щодо дітей з особливими потребами та урахування його окремих положень при розробці спеціальних психокорекційних програм. У дефектологічній науці цей аспект потребує подальших розробок. Суттєвим внеском у розв'язання цієї проблеми є наукові дослідження Т. Сак, у яких доведено ефективність впровадження елементів

розвивального навчання в систему управління навчальною діяльністю дітей з особливими освітніми потребами (Сак, 2005). Визначається також значення діагностики вихідного стану учня при побудові моделі його навчальної діяльності, тобто опису структури та глибини розладів навчально-пізнавальної діяльності, що включає: рівень актуального розвитку мислительних дій та операцій; рівень навчуваності, який може бути різним при однаковому актуальному інтелектуальному розвитку і від якого залежить успішність засвоєння знань та опанування способом дії; рівень сформованості регуляторних механізмів діяльності, зокрема здатності до довільної поведінки, що відображає розвиток емоційно-вольової та мотиваційної сфер, а також працездатність; наявність і зміст порушень окремих видів діяльності, які позначаються на навчальній діяльності (порушення сприймання, зорово-моторної координації, пам'яті різної модальності тощо). Ці характеристики передбачають обов'язкове врахування фактору перехідного стану психічної діяльності дитини (Сак, 2011: 348).

Четвертим принципом корекційного навчання дітей з церебральним паралічем вбачається прогностичний. Оскільки така дитина розвивається в надзвичайно обмеженому полі життєдіяльності, необхідним є сприяння розширенню меж цього поля на матеріалі різних видів діяльності, формування в них прогностичних здібностей, що сприятиме створенню так званого «штучного досвіду». У контексті навчальної діяльності прогностичні вміння можуть розглядатися як ознака продуктивного мислення, що визначає формування здатності до переносу набутих способів дії в інші ситуації.

Розвиток здатності до прогнозування пов'язаний з провідними видами діяльності дитини та появою психічних новоутворень: предметністю сприйняття, розвитком мовлення, становленням різних видів мислення. У дітей з церебральним паралічем ці чинники набувають особливого значення. Ушкодження рухових функцій у них впливає на зорові, слухові, тактильні, кінестетичні відчуття та сприймання, порушує їх взаємодію, обмежує різноманітність вражень від предметного світу, що перешкоджає

створенню основи для прогностичної діяльності. Тому необхідним є цілеспрямоване формування прогностичної діяльності в освітньому процесі. На початкових етапах навчання перевага надається ігровим засобам. Педагог може моделювати різноманітні ігрові ситуації з використанням різного матеріалу та в процесі їх проведення ставити перед дітьми прогностичні завдання. Поступово розвиток здатності до прогнозування включатиметься не тільки в процес предметних дій учня, але й в уявлення щодо їх результату. Очікування знайомого ефекту від взаємодії з певним предметом є умовою для формування ініціативи та активності дитини в навчальній діяльності.

Розвиток прогностичних здібностей, що ґрунтується на пошуку невідомого в конкретній ситуації, складає основний механізм становлення саморегуляції, тобто того психічного новоутворення, що є необхідною умовою розвитку будь-якої дії. Успішність цього розвитку визначається рівнем узагальненості його регуляторної основи, тобто відображенням істотних, закономірних якостей об'єкта дії, які виступають у якості невідомого. Це становить основу для інших важливих операцій: здатності до переносу, визначення умов дії, удосконалення способів дії, можливості передбачення результатів власної діяльності.

Розвиток здатності до прогнозування невід'ємно пов'язаний з розвитком довільної уваги в учнів та становить підґрунтя для формування відповідального ставлення до навчання. Діти, у яких почуття відповідальності не сформовано, в школі уважно працюють лише з цікавим матеріалом. Тому разом з прогностичними здібностями відбувається формування довільної уваги та навчальної мотивації.

Здатність до прогнозування займає особливе місце серед механізмів, що забезпечують готовність до сприйняття, швидкість і точність обробки інформації та значною мірою обумовлюють активність та креативність дитини. Ця здатність виступає також однією з основних розвивальних цілей у навчанні разом із такими мислительними операціями, як порівняння, аналіз та

синтез, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, перенос, планування, яким приділяється достатньо уваги з боку педагогів.

Водночас, як показало проведене нами дослідження, здатність до прогнозування, що безпосередньо визначає научуваність дитини, не формується у дітей з церебральним паралічем спонтанно, а потребує цілеспрямованих психокорекційних впливів. Педагогу необхідно закладати умови для її стимулювання не тільки в процесі предметних дій дошкільника, а й при формуванні його уявлень щодо майбутнього результату цих дій. Очікування знайомого ефекту від взаємодії з певним предметом є умовою для прояву ініціативи та активності дитини в різних видах діяльності, формуванні пізнавальної мотивації. Як показали результати опитування педагогів, які працюють із дітьми, хворими на церебральний параліч, досить складним завданням є інтенсивний вплив на їх пізнавальну сферу внаслідок високої астенозованості нервової системи, зниження енергетичних характеристик психічної діяльності. Ці діти, як правило, добре засвоюють «вузький коридор» програми, але відчують утруднення при опрацюванні нової інформації. Проблематичним є також відтворення засвоєних відомостей через деякий час, тому педагоги вимушені постійно повертатися до попереднього матеріалу та актуалізувати його. Слід відзначити також недостатню пізнавальну активність дітей з церебральним паралічем. Це виявляється в тому, що в більшості випадків, не зрозумівши, як потрібно виконувати завдання, не стикаючись раніше з аналогічними завданнями, діти не звертаються з уточнювальними питаннями, а пасивно очікують. Можливості використання допомоги в даному випадку засвідчують той факт, що діти з церебральним паралічем утруднюються в самостійному прогнозуванні діяльності, прояву інтуїції, яка є прискореним синтезом конструктивних елементів задачі. Це обумовлює необхідність надання дитині психолого-педагогічної допомоги у вигляді аналітичного «розгортання» елементів, на яких ґрунтується цей синтез (Romanenko, Rudenko & Shevtsov, 2021).

П'ятим принципом корекційного навчання є системно-синергетичний принцип, що визначається А. Шевцовим як базовий загальнонауковий принцип реабілітології. Фундаментальність цього принципу обумовлює низку похідних принципів: системності та цілісності; організації відкритого реабілітаційного принципу; динамічного розвитку компонентів та функціональних зв'язків у реабілітаційній системі; синергетичного поєднання компонентів та видів реабілітування. В порівнянні з класичним системним підходом, синергетичний підхід дозволяє: 1) акцентувати увагу на процесах руху та розвитку реабілітаційних систем, структурних фазових переходах; 2) підкреслює кооперативність процесів, що лежать в основі самоорганізації й розвитку реабілітаційних систем; 3) досліджує процеси самоорганізації реабілітаційних систем; 4) вивчає сукупність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків реабілітаційної системи; 5) у процесі руху та еволюції реабілітаційної системи визнає критичну роль обміну інформацією, енергією та матерією із зовнішнім середовищем; 6) відзначає потенційну роль неупорядкованості у процесах руху систем, так званого «детермінованого хаосу».

Як зазначає А. Шевцов, згідно з цим принципом, реабілітування дитини з психофізіологічними особливостями тісно пов'язано з процесами у різних сферах її життєдіяльності: на рівні функціонування біологічного організму, внутрішньої психічної, навчальної, трудової та соціальної діяльності, тому спільна узгоджена дія цих процесів є необхідною передумовою формування цілісних структур особистості (Шевцов, 2009: 98-99). Реалізація цього принципу в системі освіти дітей має полягати у забезпеченні ефекту взаємодії педагогічного, психологічного, медичного та сімейного напрямів впливу на різні сфери психіки дітей з церебральним паралічем.

Шостим принципом є принцип особистісного підходу, який передбачає визнання того положення, що об'єктом корекційно-розвивального навчання є особистість в цілому з її індивідуальними особливостями, установками, а не окрема функція чи ізольоване психічне явище. Цей принцип передбачає

врахування інтересів особистості, визнання її цінності та унікальності, права на свободу вибору, застосування диференційованого підходу в освітньому процесі. Педагог відмовляється від опори на поняття узагальненої особистісної норми, а намагається з'ясувати для себе особливості індивідуальних проявів загальних закономірностей розвитку в навчальній діяльності дитини, її поведінці та орієнтуватися на її особисті досягнення. Неможливість планувати темп та результат особистісного зростання, визнання необмеженості та безперервності передбачає створення умов для прояву природних рушійних сил психічного та особистісного зростання.

Сьомим є діяльнісний принцип корекційного навчання, що полягає в організації різних видів діяльності дитини, в ході яких створюються умови для позитивних зрушень у психічному та особистісному розвитку. Корекційний вплив завжди здійснюється з урахуванням провідного виду діяльності, тих її видів, які доступні дитині, та є особисто значущими для неї. Управління провідною діяльністю дитини забезпечує позитивний вплив на процес її розвитку. Вікові особливості дітей на початкових етапах навчання обумовлюють пріоритетне використання ігрових методів психокорекції. Корекційний потенціал гри сприяє не тільки більш ефективному оволодінню навчальною діяльністю, а й оволодінням практикою нових соціальних взаємин. Позитивний вплив процесу діяльності сприяє формуванню психологічних новоутворень в поведінці дитини та у сфері її взаємодії з іншими людьми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування системи спеціальної освіти дітей з церебральним паралічем має охоплювати її змістові, методичні та організаційні аспекти, ґрунтуватися на оновленні та модифікації основних корекційних принципів, з визначенням шляхів їх реалізації в сучасних умовах навчання, соціалізації, життєдіяльності. Перспективою подальших досліджень є методичне забезпечення та розроблення індивідуальних програм дистанційного навчання дітей з церебральним паралічем.

Література

1. Засенко, В., & Прохоренко, Л. (2020) До проблеми реформування галузі освіти дітей з особливими потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Том 1. № 16. с.143-160.
2. Засенко, В.В. (2016). Освіта «особливих» дітей: стан і перспективи розвитку. *Педагогіка і Психологія*. 4, с. 19-23. Доступ через <https://zounb.zp.ua/node5808>
3. Zasenکو, V.V., & Prokhorenko, L.I. (2018). Educational development priorities for people with special needs in Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 1, pp. 161–167.
4. Romanenko, O., Rudenko, L., & Shevtsov, A. (2021). Diagnosis of Features of Speech Thinking in Children With Cerebral Palsy. *PSYCHOLINGUISTICS*, 30(1), 203-223. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-203-223>
5. Сак, Т.В. (2005). Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. К. : Актуальна освіта. 246 с.
6. Сак, Т.В. (2011). Психологічні умови диференціації та індивідуалізації у навчанні дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наукових праць]*. К. : НПУ імені. М.П. Драгоманова. № 19. С. 347– 350.
7. Шевцов, А.Г. Освітні основи реабілітології: [монографія]. К.: МП «Леся», 2009. 484 с.

References

1. Zasenکو, V., & Prokhorenko L. (2020) Do problemy reformuvannia haluzi osvity ditei z osoblyvymy potrebamy [To the problem of reforming the field of education for children with special needs]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*. Tom 1, № 16 (2020), s.143-160 [in Ukrainian].
2. Zasenکو, V.V. (2016). Osvita «osoblyvykh» ditei: stan i perspektyvy rozvytku [Education of «special» children: state and prospects of development]. *Pedahohika i psykholohiia*. 4. pp. 19-23. Retrieved from <https://zounb.zp.ua/node/5808> [in Ukrainian].
3. Zasenکو, V.V., & Prokhorenko, L.I. (2018). Educational development priorities for people with special needs in Ukraine. *Education: Modern Discourses*. 1, pp. 161–167 (in English)
4. Romanenko, O., Rudenko, L., & Shevtsov, A. (2021). Diagnosis of Features of Speech Thinking in Children With Cerebral Palsy. *PSYCHOLINGUISTICS*, 30(1), 203-223. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-203-223> [in English].
5. Sak, T.V. (2005). Psykholoho-pedahohichni osnovy upravlinnia uchbovoi diialnistiu uchniv iz zatrymkoiu psykhnichnoho rozvytku u shkoli intensyvnoi pedahohichnoi korektsii [Psychological and pedagogical foundations of managing the educational activities of the students with mental retardation in a school of intensive pedagogical correction]. К. : Aktualna osvita. 246 s. [in Ukrainian].
6. Sak, T.V. (2011). Psykholohichni umovy dyferentsiatsii ta indyvidualizatsii u navchanni ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy [Psychological conditions of differentiation and individualization in the education of children with special educational needs]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta psykholohiia: [zb. naukovykh prats]*. KNPu imeni M P. Drahomanova. № 19. S. 347– 350 [in Ukrainian].
7. Shevtsov, A.H. Osvitni osnovy reabilitolohii [Educational foundations of rehabilitation science]: [monohrafiia]. К.: МП «Lesia», 2009. 484 s. [in Ukrainian].